

КОТЕРЛІН І. Б.,

старша викладачка кафедри

суспільних наук

*(Івано-Франківський національний**технічний університет нафти і газу)*

УДК 347.23

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.4>

ПРИНЦИПИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У контексті законодавства України висвітлюється важливість забезпечення захисту прав громадян та їхньої власності. Стаття аналізує вплив та обмеження державного втручання у реалізацію права власності громадян під час кризових ситуацій. Результати дослідження підкреслюють, що таке урядове втручання можливе і в критичних ситуаціях важливе або необхідне, оскільки від нього може залежати безпека держави в цілому або в певних аспектах. Однак навіть обумовлені надзвичайною потребою втручання повинні відповідати законодавчим та процедурним нормам, навіть у кризових умовах. У статті визначаються правові принципи, на основі яких в демократичній державі вибудовуються правовідносини з суб'єктами права власності, зокрема, принцип правового захисту громадян і їхньої власності. Забезпечення належного захисту прав та власності громадян є фундаментальним принципом, що покладений в основу законодавства. Право власності є не лише економічною, але й соціальною та політичною категорією, яка визначає взаємовідносини між особою, суспільством та державою. Регулювання можливості урядового впливу у надзвичайних ситуаціях повинно ґрунтуватися на забезпеченні національної безпеки та вирішенні стратегічних завдань держави. Принцип законності, процедурності та прозорості. Урядовий вплив у надзвичайних ситуаціях має здійснюватися відповідно до чітко визначених законодавчих норм та процедур, що передбачаються законом, і повинен супроводжуватися відкритими та прозорими процесами. Обмеження права власності повинні також бути пропорційними та обумовлені ситуацією. Урядовий вплив має бути обмеженим лише необхідними заходами, які пропорційно відповідають викликам національної безпеки і мають чітко визначені цілі. Принцип гарантії прав та свобод означає, що вжиті урядові заходи повинні забезпечуватися гарантіями збереження та захисту прав та свобод громадян навіть у надзвичайних обставинах, забезпечувати відновлення нормального функціонування правової держави після завершення кризової ситуації і можливості судового захисту. Такий підхід сприяє збереженню засад демократичної держави та гарантує стабільність демократичних засад, сприятливих для розуміння суспільства в умовах кризових викликів.

Ключові слова: *власність, воєнний стан, правовий режим, національна безпека, загроза безпеці, обмеження прав громадян, державний контроль, демократичні засади, захист власників, обмеження впливу влади.*



Koterlin I. B. Principles of property rights limitation in times of martial law

In the context of Ukrainian legislation, the importance of protecting the rights of citizens and their property is highlighted. The article analyzes the impact and limitations of state intervention in the realization of citizens' property rights during crisis situations. The research results emphasize that such government intervention is possible and important or necessary in critical situations, as it may affect the security of the state as a whole or in certain aspects. However, even interventions justified by an extraordinary need must comply with legislative and procedural norms, even in crisis conditions. The article defines the legal principles based on which legal relations with property rights subjects are built in a democratic state, including the principle of legal protection of citizens and their property. Ensuring proper protection of citizens' rights and property is a fundamental principle underlying legislation. The right to property is not only an economic but also a social and political category that defines the relationship between the individual, society, and the state. Regulation of government influence in emergencies should be based on ensuring national security and addressing the strategic tasks of the state. The principles of legality, procedural fairness, and transparency. Government influence in emergencies should be exercised in accordance with clearly defined legislative norms and procedures prescribed by law, and should be accompanied by open and transparent processes. Limitations on property rights should also be proportionate and situation-specific. Government influence should be limited only to necessary measures that proportionately respond to national security challenges and have clearly defined objectives. The principle of guaranteeing rights and freedoms means that government measures taken must be accompanied by guarantees of preserving and protecting the rights and freedoms of citizens even in extraordinary circumstances, ensuring the restoration of the normal functioning of the rule of law after the end of the crisis situation, and the possibility of judicial protection. Such an approach contributes to the preservation of the principles of a democratic state and ensures the stability of democratic principles conducive to societal understanding in times of crisis.

Key words: *property, martial law, legal regime, national security, security threat, citizen rights limitations, state control, democratic principles, owner protection, power restriction.*

Вступ. Право власності в мирний час гарантується системою принципів і законів. Право власності – це один із видів свобод, яка дає можливість власникам користуватися, або навіть розпоряджатися своїм майном на власний розсуд, без неправомірного втручання з боку інших осіб чи владних структур. Право власності виступає гарантом індивідуальної автономії та самовизначення особи, яку вона може вільно вирішувати, як використовувати свої ресурси відповідно до своїх потреб, інтересів і цінностей. Таким чином, право власності є не лише економічною, але й соціальною та політичною категорією, яка визначає взаємовідносини між особою суспільством та державою. Тоталітарні режими здійснюють вплив на своїх громадян, відбираючи у них власність, або здійснюючи над нею тотальний контроль, відповідно – відбираючи у суб'єкта свободу. Такий контроль за власністю є інструментом політичного тиску і засобом здійснення політичних маніпуляцій з боку держави чи інших владних структур. Тому для забезпечення демократичних засад суспільства важливо законодавчо обмежити вплив влади щодо втручання у реалізацію права власності з гарантованою можливістю судового захисту і оспорювання будь-якого втручання.

Стан дослідження. Проблематику захисту права власності висвітлено зокрема О. Антонюк у розгляді змісту принципу непорушності права власності [1]. Особливість обмеження прав людини в умовах воєнного стану вивчалася А. Славко [2], аспектами захисту права власності в умовах воєнного стану О. Франков [3]. Беручи до уваги можливості



обмеження права власності в критичні для держави моменти, ціллю нашої статті є окреслити принципи, на основі яких це повинно відбуватися.

Принцип з правової точки зору – це базове правило або основний принцип, який визначається в рамках правової системи або конкретного правового відношення. Він відображає основні норми, цінності та вимоги, що лежать в основі правового порядку. При цьому враховується не лише сам факт встановлення правил, але й їх справедливість, обґрунтованість та забезпечення збалансованості інтересів усіх сторін.

Конституція України ст. 41 визначає непорушність права власності і заборону проти-правного позбавлення права власності. Це ж саме встановлюється п. 2 ч. 1 ст. 3 Цивільного кодексу. Ст. 321 ЦК України закріплює як заборону позбавлення права власності, так і обмеження в його здійсненні. У ч. 6 ст. 319 ЦК України державі заборонено втручатися в здійснення права власності (У ч. 6 ст. 319 ЦК України).

Однак, паралельно із зазначеними, одним із загально правових принципів у здійсненні права власності є принцип обмеження свободи індивіда інтересами суспільства (ст. 13 Конституції України, ч. 5, 7 ст. 319 ЦК України). У змісті останнього закладено, що власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству; власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі. Відповідно, у законодавчо передбачених випадках діяльність власника може бути обмежена чи припинена, або власника можна зобов'язати допустити до користування його майном інших осіб. Таким чином на рівні правових принципів уможливується обмеження у реалізації права власності.

Міжнародні норми та конвенції які покликані захищати права людини і у тому числі право власності, не виключають можливості його обмеження. Зокрема, у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено, що «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [4].

Таким чином, як зокрема відзначив А. Славко, «основними правами і свободами, які мають бути гарантованими державою, є право на життя і тілесну недоторканість, право на справедливий суд та принцип презумпції невинуватості, рівність громадян перед законом та право не зазнавати дискримінації. Обмеження решти прав і свобод у тому чи іншому вигляді допускається законодавством і це відповідає світовій практиці [2, с. 78].

Обмеження права власності демократичним суспільстві має окреслений (точковий) характер. Наприклад, майно може бути конфісковано або на накладене обмеження на його використання через екологічні чи інші соціальні причини. Однак у демократичних суспільствах ці обмеження можливі в межах закону, з урахуванням принципів законності, пропорційності та справедливості. Такі обмеження спрямовані на забезпечення балансу між індивідуальними правами та загальними інтересами суспільства, зберігаючи при цьому основні принципи приватної власності. Впливи на нього з боку держави врівноважені широкими можливостями протидії суб'єкта правовідносин через суд. Однак в умовах воєнного стану для потреб національної безпеки та оборони, можливості втручання держави щодо реалізації права власності набувають широкого і навіть глобального характеру. Визначити принципи, на яких може обмежуватися здійснення права власності, є метою цієї статті.

24 лютого 2022 року через повномасштабне вторгнення в Україну на всю її територію було введено умови воєнного стану. Статтею 41 Конституції України встановлено, що ніхто не може бути незаконно позбавлений права власності, а право приватної власності є непорушним [1]. Однак, у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану, тимчасово можливі обмеження конституційних прав і свобод громадян, визначених статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [1]. Також передбачено тимчасові обмеження прав і законних



інтересів юридичних осіб для забезпечення впровадження заходів правового режиму воєнного стану, визначених частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6].

Під час воєнного стану держава може вживати різноманітні заходи для забезпечення ефективного контролю та використання майна на території країни. Права власників можуть бути тимчасово обмежені чи перервані, і власники можуть бути зобов'язані співпрацювати з владою щодо використання їхнього майна для потреб оборони. В умовах серйозної загрози державній безпеці виникає потреба мобілізації ресурсів для захисту країни. Це може включати реквізицію майна для потреб оборони, обмеження використання певних ресурсів або регулювання діяльності підприємств з метою забезпечення національної безпеки.

Воєнний стан може викликати суттєві зміни в управлінні підприємствами та майном з метою оптимального використання ресурсів для оборони. Це може охоплювати тимчасове призначення в управління деякими підприємствами державними органами, зміни в процесах виробництва, а також прийняття спеціальних економічних та фінансових заходів.

Порядок примусового відчуження та вилучення майна в умовах військового стану визначається законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05.2012 року № 4765-VI. Також, порядок розгляду заяв та проведення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 року №998 [7].

Законом України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» від 03.03.2022 № 2116-IX передбачена процедура вилучення майна резидентів РФ [8].

Важливо розрізнити поняття відчуження та вилучення майна. Згідно із Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», примусове відчуження майна передбачає позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що переходить у власність держави, з наступним повним відшкодуванням його вартості. З іншого боку, вилучення майна передбачає позбавлення державних підприємств, державних господарських об'єднань права господарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його передачі для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, без відшкодування вартості такого майна [7, ст. 1].

Процедура примусового відчуження або вилучення майна обумовлює необхідність документування цього процесу. Акт щодо примусового відчуження або вилучення майна виписується відповідно до встановленого зразка, який схвалений Кабінетом Міністрів України. У випадку відсутності особи, у якої майно відчужується або вилучається, або її законного представника під час складання акта про примусове відчуження або вилучення майна, такий акт складається без її участі.

Здійснення права власності і його обмеження в кризових ситуаціях небезпідставно пов'язують в аспекті володіння майном. Інші складові його змісту, такі як користування та розпорядження, стають другорядними у стані загрози загалом його втратити. Однак саме ці елементи є одними з найпоширеніших видів обмеження права власності в кризових ситуаціях. Наприклад, п. 3 Закону визначено можливість використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони [6, ст. 8]. Сюди також можна віднести заборони торгівлі (заборона торгівлі алкоголем в умовах воєнного стану, що приймалася на рівні воєнних адміністрацій в Україні, заборона торгівлі з державою-агресором). Важливо відзначити, що Закон України «Про правовий режим воєнного стану» не містить правил або прямих заборон щодо заборони імпорту або експорту на період воєнного стану, відсутні вимоги щодо запровадження ембарго на торгівлю з країною-агресором або навіть країною-окупантом. Такі обмеження можливі у нас в країні відповідно абзацу 9 статті 9 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність»: прийняття рішень про застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав,



митних союзів або економічних угруповань шляхом встановлення повної/часткової заборони (повного/часткового ембарго) на торгівлю, крім випадків, визначених цим Законом; позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового спеціального режиму.

Торгове ембарго з РФ в Україні було введено постановою КМУ № 426 від 09.04.2022 «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації» [9] та заборонено імпорт на митну територію України товарів з Російської Федерації. Фактично було накладено заборону на будь-які торговельні операції з РФ. Заборонено виконання будь-яких зобов'язань перед кредиторами з РФ (у тому числі експорт товарів). Постановою КМУ «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації» [10, ст. 1] від 03.03.2022 № 187 було заборонено виконання будь-яких зобов'язань (поставка товару, сплата за поставлений товар чи послуги, позика та інші правочини) та відчуження нерухомого майна, цінних паперів тощо на користь осіб, пов'язаних з державою-агресором чи відчуження нерухомого майна, цінних паперів тощо такими особами.

П. 4, статті 111-1 ККУ визначено як кримінальне правопорушення колабораційну діяльність, до якої зокрема відносять провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора.

В розпорядженні Кабміну від 19 січня 2024 р. № 39-р. є внесення кабміном на розгляд Ради національної безпеки і оборони пропозиції щодо застосування строком на 50 років таких секторальних спеціальних економічних санкцій, як заборона на 50 років будь-якого транспортного сполучення з Росією – автомобільного, залізничного, авіаційного та суднохідного.

Висновки. Таким чином, основні права і свободи, які повинні бути гарантовані державою, включають право на життя і недоторканість тіла, право на справедливий суд, дотримання принципу презумпції невинуватості, рівності громадян перед законом і заборону дискримінації. Однак законодавство може обмежувати інші права і свободи у відповідності з міжнародною практикою та у передбачених законами випадках. Для демократичного правового режиму реалізація права власності повинна здійснюватися на принципах, що впливають із законодавства та політики забезпечення безпеки держави. До останніх можна віднести:

– принцип правового захисту громадян і їхньої власності. Забезпечення належного захисту прав та власності громадян є фундаментальним принципом, що покладений в основу законодавства;

– принцип національної безпеки. Регулювання можливості урядового впливу у надзвичайних ситуаціях повинно ґрунтуватися на забезпеченні національної безпеки та вирішенні стратегічних завдань держави;

– принцип законності, процедурності та прозорості. Урядовий вплив у надзвичайних ситуаціях має здійснюватися відповідно до чітко визначених законодавчих норм та процедур, що передбачаються законом, і повинен бути супроводжуваний відкритими та прозорими процесами;

– принцип пропорційності та обумовленості. Урядовий вплив має бути обмеженим лише необхідними заходами, які пропорційно відповідають викликам національної безпеки і мають чітко визначені цілі;

– принцип гарантії відновлення прав та свобод. Вжиті урядові заходи повинні направлятися на максимальне збереження та захист прав та свобод громадян навіть у надзвичайних обставинах, а у разі неможливості – гарантувати і забезпечувати їх відновлення після завершення кризової ситуації.

Керівництво держави зобов'язане стратегічно оцінювати ситуацію і ризики, розробляти і дотримуватись передбаченої процедури, проводити інформаційну політику метою, якою є забезпечення національної безпеки в інтересах захисту держави і суспільства та людини. Практика введення воєнного стану в Україні демонструє, що у надзвичайній ситуації громадяни готові добровільно поступитися своїми правами на користь державі, якщо



розуміють реальність загрози, цілі, які покладені в основу таких заходів, їх тимчасовий характер і можливість поновлення своїх прав.

Список використаних джерел:

1. Антонюк О. Зміст принципу непорушності права власності. *Підприємництво, господарство, право*. 2017. № 5. С. 5–9.
2. Славко А. Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія ПРАВО. Випуск 41. Том 2. С. 74–78
3. Франков О. Захист права власності в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Випуск 34/2022. С. 77–83.
4. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Протокол Ради Європи від 20.03.1952 р. : станом на 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 30.04.2024).
5. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 30.04.2024).
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 19 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 30.04.2024).
7. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 р. № 4765-VI : станом на 29 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 30.04.2024).
8. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX : станом на 1 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text> (дата звернення: 30.04.2024).
9. Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації : Постанова Каб. Міністрів України від 09.04.2022 р. № 426 : станом на 17 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2022-п#Text> (дата звернення: 30.04.2024).
10. Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації : Постанова Каб. Міністрів України від 03.03.2022 р. № 187 : станом на 27 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-п#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

